

ΑΡΤ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

**ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ Α.Β.Σ.Π.
ΜΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ**

**ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ «ΚΟΙΝΟΥ»
ΚΑΙ ΤΗΣ «ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ»
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
(Προδρομικά στοιχεία και κείμενα)**

ΑΡΤ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ «ΚΟΙΝΟΥ»
ΚΑΙ ΤΗΣ «ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ»
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
(Προδρομικά στοιχεία και κείμενα)

«...ἀλλ' ἐστὶν ἡ πόλις ἐκ πολλῶν, ὡσπερ ἐστίασις συμφορητός καλλίων μιᾶς καὶ ἀπλῆς. Διὰ τοῦτο καὶ κρίνει ἄμεινον ὄχλος πολλά ἢ εἷς ὅστισοῦν. Ἔτι μᾶλλον ἀδιάφθορον τό πολὺ...» (Ἀριστοτέλους ΠΟΛΙΤΙΚΑ, Γ., ιε').

I

Ἐναφέρομαι, εἰσαγωγικά, στό «δημιουργικό ἱστορισμό» πού παρατηρεῖται στό χῶρο τῆς ἐπιστήμης γενικά καί πιά πολύ στό χῶρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, δηλαδή, στή συστηματική πιά προσπάθεια σήμερα γιά τήν ἀναζήτηση καί τήν ἐπισήμανση στόν «προεπιστημονικό» στοχασμό καί στίς ποικιλότητες ἐκφράσεις του τῶν στοιχείων ἐκείνων πού, χάρη στήν ἀνθεκτικότητά τους κάτω ἀπό τήν πίεση χρόνων μακρῶν καί πού, παρά τούς ριζικούς κοινωνικοπολιτικούς μετασχηματισμούς, ἐξακολουθοῦν νά συνιστοῦν στοιχεία γόνιμα, προδρομικά, ἀπαραίτητα, πρῶτα, γιά τήν αἰσθητοποίηση τῆς βαθυσήμαντης ἀρχῆς τῆς συνοχῆς τῆς πανανθρώπινης κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς ζωῆς καί, δεύτερο, γιά τόν πληρέστερο δυνατό φωτισμό τῶν μεγάλων καί πολυεδρικῶν κοινωνικῶν φαινομένων καί προβλημάτων τοῦ καιροῦ μας.

Ὁ δημιουργικός αὐτός ἱστορισμός ἦλθε νά ἀπαλλάξει, ὡς ἓνα μεγάλο βαθμό, τήν ἀριστοτελική σκέψη ἀπό τά ἐπιστρώματα πού συσσωρεύτηκαν πάνω της ἀπό τή μεταφυσική φιλοσοφία καί τή θεολογία τοῦ Μεσαίωνα καί νά τήν προβάλλει τώρα ὡς μιά κοινωνιολογική θεώρηση ὄντως πραγματιστική, ἀναμφισβήτητα προδρομική – ὡς μιά σκέψη κινούμενη μέ ἐκπλήσσοντα δυναμισμό πρὸς ὅσα, ὕστερα ἀπό αἰῶνες, ὑποδηλώνονται μέ τίς ἔννοιες «ἐπιστήμη» καί «ἐπιστημονική ἔρευνα». Φυσικά, ὁ Ἀριστοτέλης στάθηκε στό «κατώφλι» τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, ἔτσι ὅπως ἡ ἐπιστήμη καί ἡ ἐπιστημονική μεθοδολογία ἄρχισαν νά διαμορφώνονται καί νά λειτουργοῦν ἀπό τόν 18ο αἰῶνα καί, κυρίως, ἀπό τή βιομηχανική ἐπανάσταση – καί μαζί καί ἐξ αἰτίας τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς (feedback).

II

“Όπως κι’ ἂν εἶναι, τό ἀριστοτελικό ἔργο παραμένει γιά τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες πολύτιμη πηγή γόνιμων στοιχείων, χρήσιμων γιά μιά ὄλο καί πιά πλατειά καί πιά σταθερή θεμελίωση τῶν ἐρευνῶν στό χῶρο τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν καί γιά θεωρήσεις ὄλο καί πιά λειτουργικές. «Ἐπί Ἀριστοτέλους ἄρξασθε» – ἕνα ποττο οἰκεῖο στους κοινωνικούς ἐπιστήμονες. Μιά «προσταγή» δικαιολογημένη ἱστορικά, ἐπιστημονικά.

Ἡ πολιτική κοινωνιολογία, κλάδος ἀπό τούς κεντρικότερους τῆς μακροκοινωνιολογίας, στίς εἰδικότερες ἐρευνές της γύρω ἀπό τίς δυνάμεις πού ἐπέδρασαν στή διαμόρφωση τῶν κατά καιρούς κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, γύρω ἀπό τίς ἐπιπτώσεις τῶν θεωριῶν αὐτῶν πάνω στήν κοινωνική πραγματικότητα, γύρω ἀπό τούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς στήν ἀδιάλειπτη μεταβλητότητά τους, γύρω τέλος, ἀπό τήν ὑπερκείμενη ἔννοια τῆς «πολιτείας» στή συνάφειά της μέ τίς ἔννοιες «ἄτομο», «μέλος», «πολίτης» κ.τ.λ. ἔχει ὀδηγηθεῖ σέ μιά ὄντως προαγωγική ἀνάλυση τῆς «προϊστορίας» τῆς μελέτης τῶν φαινομένων, τῶν προβλημάτων, τῶν θεμάτων αὐτῶν. Ἐτσι, ἐμπειρίες πολύτιμες καί παρορμητικά μηνύματα φθάνουν στό χῶρο της (τῆς πολιτικῆς κοινωνιολογίας) ἀπό τίς μεγάλες κοινωνίες τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος – ἀπό τή Βαβυλωνία (π.χ. ὁ Κῶδιξ τοῦ Hammurabi), ἀπό τήν Αἴγυπτο, τήν Παλαιστίνη... Ἐπί ἄλλους λαούς καί πολιτισμούς καί, εἰδικότερα, ἀπό τό στοχασμό καί τό ἔργο μεγάλων κοινωνικῶν παρατηρητῶν, μεταρρυθμιστῶν, ἰδρυτῶν θρησκευτῶν στή μακρά ἡμέρα προεπιστημονική περίοδο.

Φυσικά, οἱ μεγάλες καταβολές – ἡ μεγάλη κληρονομιά – πού τό παρελθόν ἔφησε στίς γενιές τῶν ἀνθρώπων, στίς κοινωνίες τῆς περιόδου τῆς ἐπιστήμης, προέρχονται κυρίως ἀπό τήν Ἑλλάδα τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἀκμῆς. Ἐπί τό «ἄστυ» τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπί τήν ἀνοιχτή, τήν ἐμπειρη, τήν προδρομικά δημοκρατική ἀθηναϊκή «πόλη-κοινωνία-πολιτεία». Ἐπί τούς μεγάλους στοχαστές της. Ἐπί τόν Ἀριστοτέλη πού, ξεπερνώντας τόν «ἀναχωρητή», τόν «οὐτοπιστή» Πλάτωνα, ἀπό τήν ἄποψη τῆς δυνάμεως γιά ἀντικειμενική παρατήρηση καί γιά πραγματιστικές θεωρήσεις, κατέλαβε καί διατηρεῖ μιά πρώτη θέση στή χορεία τῶν μεγάλων ὄλων τῶν κοινωνιῶν καί ὄλων τῶν καιρῶν.

III

Στό θέμα μας τώρα. Οἱ ἀνακοινώσεις πού προηγήθηκαν – ἀνακοινώσεις δόκιμες – συνιστοῦν ἡ κάθε μιά ξεχωριστά καί ὅλες μαζί πολύτιμο

background για τήν ανάπτυξη ή, ακριβέστερα, για μιά βιαστική σκιαγρά-
φηση τοῦ θέματός μου. Παρά τοῦτο, νομίζω σκόπιμο νά αναφερθῶ «ἐν τά-
χει» στίς ἀριστοτελικές ἐκεῖνες θέσεις πού ἐπιζοῦν καί λειτουργοῦν, κατά
κάποιο τρόπο καί ὡς ἓνα ἀξιοσημείωτο βαθμό, σέ νεώτερα θεωρητικά κοι-
νωνικοπολιτικά πρότυπα (models) καί, φυσικά, καί στήν ἴδια τήν κοινωνι-
κοπολιτική πράξη καί πού μᾶς βοηθοῦν νά κατανοήσουμε καλύτερα τίς
βαθυσήμαντες γιά τούς καιρούς μας ἔννοιες «κοινό», «κοινή γνώμη», πρῶ-
τα, ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀρχικῶν κατηγορημάτων τους καί, ἔπειτα, ἀπό, τήν
ἄποψη τῆς ἐξελίξεώς τους (τῆς πληρώσεως ἢ καί τῆς φθορᾶς τους) στούς
μετα-ελληνικούς, στούς μετα-αριστοτελικούς χρόνους ὡς τίς ἡμέρες μας.
Ἐπαναλαμβάνω ὅτι πρόκειται γιά «σκιτσαρισμα» μᾶλλον καί ὄχι γιά μιά
ἀπόπειρα μέ στόχο τήν ὀλοκληρωμένη σύνθεση. Μιά τέτοια σύνθεση ἐπι-
χείρησα μέ μιά πλατειά ἔρευνά μου γύρω ἀπό τήν προσφορά τῶν Γάλλων
κοινωνικῶν στοχαστῶν τοῦ 19ου αἰῶνα καί κυρίως τοῦ G. Tarde στήν
προσπάθειά τους γιά τήν ἀποσαφήνιση τῆς ἔννοιας «κοινή γνώμη» – συν-
τελεστές, μεταβλητότητα, σύνδρομα, μέσα διαμορφώσεως, χειρισμός (ma-
nipulation)...

IV

Βιάζομαι ἐπίσης νά παρατηρήσω ἐδῶ, ὅτι στά ἀριστοτελικά κείμενα –
στά «Πολιτικά» – δέν χρησιμοποιοῦνται οἱ κοινωνιολογικές ἔννοιες
«κοινό – κοινή γνώμη». Οἱ ἔννοιες αὐτές πέρασαν στήν κοινωνιολογική
γλῶσσα ἀπό τό Rousseau. Στά «Πολιτικά» συναντοῦμε ἔννοιες μέ παρεμ-
φερῆ κατηγορήματα – τίς ἔννοιες π.χ. «οἱ πολλοί» (ἢ πλειοψηφία), ἢ
κρίση τῶν πολλῶν (ἢ κυριαρχοῦσα κοινή γνώμη), οἱ «ἄριστοι» (τό φωτι-
σμένο κοινό) κ.ο.κ.

Ἄς θυμηθοῦμε καί πάλι ἐδῶ ὅτι, σύμφωνα μέ τίς ἀριστοτελικές ἀντι-
λήψεις, ἡ κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου (τοῦ «πολιτικοῦ ζώου») ἐνυπάρχει,
εἶναι ὀργανικά συνυφασμένη στήν ἴδια τήν ἀνθρώπινη φύση. Ὅτι ὁ ἄν-
θρωπος ἐντάσσεται στήν κοινωνία (ἄτομο-μέλος) ὄχι μόνο γιά τήν ἐπιβί-
ωσή του καί γιά τήν προστασία τῆς φυσικῆς του ὑπάρξεως, ἀλλά διότι
(πάλι ἀπό τήν ἴδια του τή φύση) μόνο στήν κοινωνία ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἡ
ζωή ρυθμίζεται σύμφωνα μέ τούς νόμους καί τήν ἀξία τῆς δικαιοσύνης,
διασφαλίζει εὐκαιρίες καί μέσα γιά ἄριστη παιδεία, γιά νά «τελειωθεί»
(ἄριστο τέλος), γιά νά ζεῖ μιά ποιοτικά ὄλο καί ἀνώτερη ζωή. Ἐπειτα, ὁ
Ἄριστοτέλης, ἀφοῦ ἐξετάζει τίς μικρές κοινωνικές ομάδες – τήν οἰκογέν-
εια, τή στενή κοινότητα – ἀπό τήν ἄποψη τῶν δυνατοτήτων τους γιά τήν
«κοινωνικοποίηση» τῶν μελῶν τους, ὀδηγεῖται στό πολυσήμαντο συμπέ-

ρασμα, ότι μόνον ή «πόλις» – ή άριστα όργανωμένη κοινωνία, ή λειτουργική πολιτεία – συνιστά τό κοινωνικό και πολιτιστικό εκείνο περιβάλλον πού ύποκινεί, πού παρορμάει τά άτομα-μέλη στή διαρκή ανάπτυξη τους, στό όργανικό τους δέσιμο μέ τό σύνολο, στά πλαίσια μιās ένάρετης και έμπειρης συλλογικής ζωής. Στόχος ή ευδαιμονία. Και έπειδή τής ευδαιμονίας τό κύριο σύστατικό είναι ή άρετή, ή πολιτεία βαρύνεται μέ τήν ευθύνη νά παιδεύει τούς νέους μέ όδηγό τήν άρετή. Νά δημιουργεί πολίτες και έμπειρους και ένάρετους. Νά ευρύνει τόν κύκλο τών «άρίστων», δηλαδή, εκείνων πού είναι ίκανοί για δόκιμη και για δίκαιη κρίση. Νά δημιουργεί, μέ άλλα λόγια, «φωτισμένο κοινό» και λειτουργική «κοινή γνώμη» – παράγοντες άπαραίτητοι για σωστή και χρηστή διακυβέρνηση, για τόν έμπειρο έλεγχο τών κυβερνώντων, για άνανεώσεις και, πρωτίστως, για τήν άποτροπή τών κινδύνων έκφυλισμού τών κοινωνικοπολιτικών καθεστώτων από τήν κύρια άποστολή τους, δηλαδή, τήν έκτροπή τής βασιλείας σε τυραννική μοναρχία, τής άριστοκρατίας σε όλιγαρχία και τής δημοκρατίας σε όχλοκρατία.

Δέν θά προχωρήσουμε στή συστηματική άνάλυση αυτών τών θέσεων μέ βάση τή σύγχρονη κοινωνιολογική άνάλυση. Παρατηρούμε, απλώς, ότι στίς θέσεις αυτές έμφανέστατα είναι τά προχωρημένα, τά προδρομικά στοιχεία πού τίς συνιστούν. Έτσι, φθάνουμε σε μιá άλλη θέση, άμεσότατα δεμένη μέ τό θέμα μας. Ο Άριστοτέλης, στήν προσπάθειά του νά άπαλλαγεί κατά τό δυνατό από τό γνώριμο «σύμπλεγμα ύπεροχής» τής Άθήνας του καιρού του (ένα είδος απογανσε of power), αλλά και για νά πειθαρχήσει τόν ύποκειμενισμό του στήν «τετράγωνη» λογική του, θίγει τό πρόβλημα «τών πολλών» (τής πλειοψηφίας) και του ρόλου τους (τών δικαιωμάτων τους) σχετικά μέ τή δόμηση, τή διακυβέρνηση και τή λειτουργία τής «πόλεως-πολιτείας». Η σχετική περικοπή από τά «Πολιτικά» (Βιβλ. Γ, κεφ. ιε) έχει ως έξής:

«... άλλ' έστίν ή πόλις έκ πολλών, ώσπερ έστίασις συμφορητός καλλίων μιās και άπλής. Διά τουτο και κρίνει άμεινον όχλος πολλά ή είς όστισούν. Έτι μάλλον άδιάφθορον τό πολύ... τό πλήθος τών όλίγων άδι-αφθωρότερον του δ' ενός ύπ' όργής κρατηθέντος ή τινος έτέρου πάθους τοιούτου αναγκαϊον διαφθάρθαι τήν κρίσιν, εκεί δ' έργον άμα πάντας όργισθηναι και άμαρτεϊν. Έστω δέ τό πλήθος οί έλεύθεροι, μηδέν παρά τόν νόμον πράττοντες...». Μεταφράζω έλεύθερα και συμπληρώνω: «... Η κοινωνία άποτελείται από πολλούς. Κι' όπως ή συνεστίαση πού όργανώνεται μέ τήν προσφορά τών πολλών είναι καλύτερη από τή συνεστίαση πού δίνεται από τόν ένα, έτσι και ή κρίση τών πολλών είναι όρθότερη από τήν κρίση του ενός, οποιοσδήποτε μάλιστα κι' αν είναι ό προσωπικός όπλι-

σμός του. Καί ἔπειτα, ὁ ἕνας διαφθείρεται (θυμός, ἄλλα πάθη) πολύ πῖο εὐκόλα ἀπό ὅσο τοῦτο συμβαίνει μέ τούς πολλούς. Οἱ πολλοί καί μεταξὺ τούτων οἱ ἐλεύθεροι πολίτες δέν ἀποφασίζουν καί δέν πράττουν τίποτε πού νά ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τούς νόμους...».

Καί πάλι, κατά τόν Ἀριστοτέλη, ἂν «οἱ πολλοί» πρέπει νά διαδραματίζουν ἀποφασιστικούς ρόλους στή διαχείριση τῶν κοινῶν, πρέπει συγχρόνως νά εἶναι «ἄριστοι» – νά συνιστοῦν, ὅπως εἶπαμε, ἕνα ἀναμφισβήτητα φωτισμένο «κοινό» (ποσότης καί ποιότης).

V

Ποιά στάθηκε ἡ τύχη τῶν προδρομικῶν ἀριστοτελικῶν στοιχείων στούς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν; Ἡ ἀμβλυνση, ἡ φθορά τους τόσο στίς μετα-αριστοτελικές κοινωνικές θεωρίες ὅσο καί στήν κοινωνική πράξη. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν ἔλειψαν, ἀκόμα καί στό Μεσαίωνα, οἱ προδρομικοί στοχαστές πού ἀναζητοῦσαν στήν ἠθικοπολιτική σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους κάτι πέρα ἀπό τό «στατικό». Κάτι πῖο κοντά στό ἰδανικό γιά περισσότερη «ἀρετή», γιά μεγαλύτερη συμμετοχή τοῦ «δήμου» στίς ἴδιες του τίς ὑποθέσεις. Φυσικά, ἔπρεπε νά φθάσουμε στούς διανοουμένους καί τούς κήρυκες πού ἐτοίμασαν τή Γαλλική Ἐπανάσταση, στούς διανοουμένους καί τούς ἐπαναστάτες τῆς Ἀμερικῆς, πού πάλαιψαν γιά τήν ἀνεξαρτησία τῆς ἀποικίας καί πού ἐτοίμασαν τό Σύνταγμα τοῦ νέου Ἔθνους καί, κυρίως, στήν ἔκρηξη τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καί στή δημιουργία τοῦ νέου – τοῦ σημερινοῦ – πολιτισμοῦ, γιά νά ἀκουσθεῖ τό ἀριστοτελικό αἶτημα, γιά νά ἰδοῦμε τούς «πολλούς» νά δίνουν καί νά κερδίζουν (ἂν καί ὄχι πάντοτε) τή μάχη γιά μιὰ πολιτεία «δημοκρατική».

VI

Ἐλάχιστες ἀκόμα γραμμές στό σκιαγράφημα τοῦτο.

– Στούς χρόνους τῆς Ρώμης, ἡ «κοινή γνώμη» δέν μπορούσε νά ἀναπτυχθεῖ καί νά λειτουργήσει παρά μόνο στά αὐστηρά ὄρια τῶν νόμων τῆς «κοινωνίας-κράτους».

– Στίς «κοινωνίες-πολιτείες» στίς ὁποῖες κυριάρχησε ἡ Χριστιανική Παράδοση (παρεξηγημένη, πολλές φορές, καί στή θεωρία καί στή χριστιανικοκοινωνική πράξη), ἀτομική καί συλλογική γνώμη ἔξω καί πέρα ἀπό τό «δόγμα» ἦταν ἀδιανόητη, ἀπαράδεκτη καί, συχνά, θανάσιμα διωκόμενη. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσης, παρά τήν «ἐκκοσμικέυσή» (secularisation) της στούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καί τῆς οἰκονομίας, ἦταν συντεταγμένη μέ τούς

ἀρνητές τῆς γνώμης καί τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀτόμων-μελῶν τῆς κοινωνίας (τῶν πολλῶν).

– Φυσικά, δέν ἔλειψαν οἱ τολμηρές φωνές. Ὁ Blaise Pascal (17ος αἰ.), ἀψηφώντας τόν κοινωνικό καί θεολογικό φορμαλισμό τῆς ἐποχῆς του, διακήρυσσε ὅτι «... ἡ κοινή γνώμη εἶναι ἡ βασίλισσα τοῦ κόσμου...», ὅτι «... ἡ κυβέρνηση πού στηρίζεται στήν κοινή γνώμη, εἶναι ἡ καλύτερη κυβέρνηση...», ὅτι «... ἡ τυφλή δύναμη εἶναι ὁ τύραννος τῆς κοινῆς γνώμης...» (Blaise Pascal, *Pensées de Pascal*, Paris, 1854).

– Ἀπό τίς φωνές πού ἀκούσθηκαν ἀργότερα, ὁ J.J. Rousseau (18ος αἰ.) π.χ. παρατηροῦσε ὅτι «... ἡ κοινή γνώμη – δικός του ὅρος – εἶναι μιά δύναμη πού τήν ἀγνοοῦν ἀκόμα πολλοί κοινωνικοί στοχαστές καί πολιτικοί, παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι μιά δύναμη ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτῶνται τά πάντα...» (J.J. Rousseau, *Le Contrat Social*, Paris 1878).

– Στή Γερμανία, διαφορετικές, συχνά, οἱ ἀντιλήψεις γιά τό «ἄτομο», γιά τούς «πολλούς», γιά τήν «κοινή γνώμη», γιά τή διαχείριση τῶν «κοινωνῶν». Ἡ «πολιτεία-κράτος» ἐκεῖ εἶχε ὑψωθεῖ (καί λειτουργοῦσε) ὡς ἓνα εἶδος «ἱερῆς ὀντότητας». Οἱ θεωρητικοί της καί, κυρίως, ὁ G.W.F. Hegel (19ος αἰ.), προήγαγαν τήν ἀντι-αριστοτελική θέση ὅτι «... στήν κοινή γνώμη μαζί μέ τήν ἀλήθεια συνυπάρχει καί ἡ πλάνη. Ἔτσι, ἀνήκει στό μεγάλο ἄνδρα νά βρῖσκει ὀλόκληρη τήν ἀλήθεια. Εἶναι ὁ μέγας ἀνὴρ πού γνωρίζει καί πού λέει στούς συγκαιρινούς του τί εἶναι τό ἐπιθυμητό... Εἶναι μόνο αὐτός πού κατανοεῖ τά μηνύματα καί τά αἰτήματα τῶν καιρῶν...». Καί ὑπογραμμίζει ἐνδεικτικά «... Ὅποιος δέν ξέρει καί δέν μπορεῖ νά καταφρονεῖ τήν κοινή γνώμη, ποτέ του δέν θά κάνει κάτι ἀξιόλογο...» (G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Berlins, 1833).

Κλείνω τή θιαστική αὐτή ἐπισκόπηση χωρίς ἄλλες προσθήκες ἢ ἀναφορές, στή γαλλική ἐμπειρία, στήν ἀγγλοσαξωνική παράδοση, στή «μαρξική» σχολή κ.τ.λ., ἂν καί οἱ ἀναφορές αὐτές θά μᾶς ἐπέτρεπαν νά ἰδοῦμε, ἀπό τίς θετικές πλευρές της, τήν προσφορά τοῦ Ἀριστοτέλους στήν ἀσίγαστη πορεία γιά τήν ἐπιβολή, καί στό στοχασμό καί στήν κοινωνικοπολιτική πράξη, τῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατίας.

VII

Δέν εἶναι δυνατό νά μιλήσουμε ἐδῶ γιά τά κατηγορήματα μέ τά ὁποῖα ἡ σημερινή κοινωνιολογική σκέψη – στίς διάφορες παραλλαγές της – φορτίζει τήν ἔννοια «κοινή γνώμη». Παρατηροῦμε ἀπλῶς, τελειώνοντας, ὅτι τά κατηγορήματα αὐτά, ἔτσι ὅπως ἐκφράζονται ὡς κρίσεις καί, γενικά, ὡς συλλογικά αἰτήματα, διαμορφώνονται, μετασχηματίζονται, ἀνελίσσονται

καί λειτουργοῦν κάτω ἀπό μιά σειρά τάσεων, δεδομένων, φαινομένων πού ὄλα μαζί συνθέτουν τόν σύγχρονο, τόν πολύπλοκο προβληματισμό τῶν καιρῶν μας. Μέσα στό «κλίμα» αὐτό:

– Πρῶτα, εὐρύνεται καί βαθαίνει ἡ ἀντίληψη τῶν ἀτόμων-μελῶν γιά μιά ἀμεσότερη συμμετοχή στίς πολύπλοκες διαδικασίες τῆς δομῆσεως καί τῆς λειτουργίας τῆς κοινωνίας-πολιτείας, δηλαδή, στήν κατανομή εὐκαιριῶν, ρόλων, ἀγαθῶν κ.τ.λ.

– Δεύτερο, ἡ ἰσχὺς τῆς κοινῆς γνώμης – ἡ δύναμη γιά ὀρθές κρίσεις καί γιά προαγωγικές πιέσεις – ἐξαρτᾶται ἀπό τό ποσό καί ἀπό τήν ποιότητα τοῦ «πρώτου ὕλικου» – τῶν πληροφοριῶν, τῶν DATA.

– Τρίτο, σέ κοινωνίες ἀνοιχτές, δημοκρατικές, ἔμπειρες, «πολιτεία» καί «κοινό» συνέχονται καί συνανελίσσονται ὀργανικά.

– Τέταρτο, οἱ κινούμενοι στό χῶρο τῆς ἡγεσίας καί, κυρίως, ὅσοι ἐλέγχουν τά δίκτυα πληροφόρησης – παιδεΐα, μαζικά μέσα ἐνημερώσεως – διασφαλίζουν, πότε γιά τό καλό καί πότε γιά μιά ἄγονη συντήρηση, μιά προνομιακή θέση γιά τή διαμόρφωση τῆς κοινῆς γνώμης.

– Πέμπτο, ὡς ἀντίρροπη δύναμη στή διαμόρφωση κοινῆς γνώμης μή σύμφωνης μέ τά δημοκρατικά «πρότυπα» ἐπενεργεῖ ἡ γενική παιδεΐα τῶν «πολλῶν» – ἡ οἰκείωση ἀπό μέρος ὄλο καί περισσότερων μέ τήν ἐπιστήμη, μέ τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση.